G‘AFUR G‘ULOMNING “MENING O‘G‘RIGINA BOLAM” HIKOYASINING G‘OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARI VA LINGVOPOETIK TAHLILI

Ivadullayeva Muxlisa
Samarqand davlat pedagogika instituti
Urgut filiali rus tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-bosqich talabasi

Babaqulov Ismoil Turkmanovich
Ilmiy rahbar:
https://doi.org/10.5281/zenodo.24484972

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi G‘afur G‘ulom qalamiga mansub “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, yozuvchining badiiy maqsadi hamda asar tilida qo‘llangan yordamchi so‘zlar va alohida olingan so‘zlar (modal, undov va taqlid so‘zlar)ning lingvopoetik ahamiyati tanqidiy va adabiy-ilmiy tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar: hikoya, g‘oya, taqlid so’z, mohiyat, yordamchi so‘zlar, lingvopoetika

Аннотация: В данной научной статье критически и литературно-научно анализируются идеологические и художественные особенности рассказа «Мой единственный воровской сын» Гафура Гулома, выдающегося деятеля узбекской литературы, художественная цель писателя, а также лингвопоэтическое значение вспомогательных и отдельных слов (модальных, восклицательных и подражательных), используемых в языке произведения.
Ключевые слова: рассказ, идея, подражательное слово, сущность, вспомогательные слова, лингвопоэтика

Abstract: This scholarly article provides a critical and literary-scientific analysis of the story "Mening o‘g‘rigina bolam" ("My Little Thief of a Child"), authored by G‘afur G‘ulom—a prominent figure in Uzbek literature. The study examines the work’s ideological and artistic features, the author’s creative intent, and the linguopoetic significance of the auxiliary words and specific lexical categories (modal words, interjections, and onomatopoeic/mimetic words) employed in the text.
Keywords: short story, idea, onomatopoeic/mimetic word, essence, auxiliary words, linguopoetics

Kirish

XX asr o‘zbek nasrida kichik hajm doirasida ulkan ijtimoiy-ruhiy mazmunni mujassamlashtirgan asarlar orasida G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi alohida o‘rin egallaydi. Muallif matnida “voqeiy hikoya”, adabiyotshunoslik va o‘quv qo‘llanmalarida esa “lirik-dramatik hikoya” sifatida ta’riflanadigan ushbu asar adib ijodining so‘nggi davrida — aksariyat ilmiy va o‘quv manbalarida 1965-yilda yaratilgani qayd etiladi

(ayrim manbalarda esa 1962-yil sanasi ham uchraydi). Hikoyaga yozuvchi bolaligida o‘zi guvoh bo‘lgan hayotiy voqea asos qilib olingan bo‘lib, unda erta yetimlik (biografik ma’lumotlarga ko‘ra G‘afur G‘ulom 9 yoshida otasidan ajralgan) kechinmalari va xalq hayotining og‘ir sinovli yillari badiiy umumlashma darajasiga ko‘tarilgan.

Asarning g‘oyaviy teranligi va tanqidiy qimmati nafaqat syujetning kutilmagan burilishida, balki lisoniy vositalarning nozik tanlanishida ham namoyon bo‘ladi. Jumladan, hikoya matnida lug‘aviy ma’no ifodalamaydigan yordamchi so‘zlar hamda subyektiv munosabat, xitob, tilak va tovush obrazini yaratuvchi alohida olingan so‘zlar (modal, undov, taqlid so‘zlar) hal qiluvchi badiiy-estetik yuk tashiydi. Mavjud ilmiy adabiyotlarda mazkur hikoyaning to‘liq matni bo‘yicha umumiy miqdoriy-statistik korpus tahlili keltirilmaganligi sababli, ushbu maqoladagi lingvopoetik tahlil asarning ilmiy tadqiqotlar hamda rasmiy darsliklarda keltirilgan tasdiqlangan matn parchalariga, shuningdek, o‘zbek tilshunosligining nazariy tasniflariga tayangan holda olib boriladi.

“Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi o‘zining ilk jumlasidanoq aniq tarixiy zamon va fojiaviy oilaviy holatni belgilab beradi: “Otamizning o‘lganiga anchagina yil o‘tib ketdi. Bu yil — o‘n yettinchi yilning ko‘klamida.... Oradan ko‘p o‘tmay onamizdan ham ajralib” qolgan besh nafar yetim bola hamda ularning boshini silab turgan qari kampir taqdiri 1917-yilgi qahatchilik davri fonida tasvirlanadi. Oddiy hayotiy va badiiy mantiqqa ko‘ra, qashshoqlik va yolg‘izlik hukm surgan bunday xonadonga tun yarmida o‘g‘ri tushishi navbatdagi falokat bo‘lishi lozim edi. Biroq G‘afur G‘ulom asar kompozitsiyasini keskin psixologik paradoks asosiga quradi: bu voqea nochor xonadon uchun falokat emas, aksincha kutilmagan quvonch va insoniy hamdardlik manbaiga aylanadi. Adabiyotshunoslik manbalarida ta’kidlanganidek, G‘afur G‘ulom ("Mening o‘g‘rigina bolam") va Abdulla Qahhor ("Anor") kabi adiblar o‘zbek hikoyachiligini jahon adabiyoti, xususan O‘. Genri ijodining ilg‘or tomonlari bilan boyitganlar.

Asarning g‘oyaviy markazini nuroniy kampir — Roqiya bibi obrazi tashkil etadi; hikoyachi bola uni “Bu kishini biz erkalab «qora buvi» deb ataymiz” deya tanishtiradi. Ayrim o‘quv-metodik manbalarda Roqiya bibining hayotiy prototipi yozuvchining o‘z buvisi bo‘lgani qayd etiladi. Adabiyotshunos D. Quronov "Adabiyot nazariyasi asoslari" darsligida xarakter tushunchasini "muayyan davr va muhit kishilariga xos eng muhim, xarakterli umumiy xususiyatlar" majmui sifatida izohlar ekan, o‘zbek adabiyotidagi yorqin xarakterlar qatorida “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasidagi Roqiya bibini alohida tilga oladi. Qora buvi ochlik va muhtojlikning eng og‘ir pallasida ham o‘zbekona mehr-oqibat va shafqat tuyg‘usini yo‘qotmagan qalb sohibasidir. Hikoyada bola buvisini nevaralari rizqi uchun tinmay kuymanuvchi “ona chumchuq”qa o‘xshatadi; tunlari tashvish bilan “mijja qoqmay uxlamagan «qora buvi»” esa o‘z uyiga o‘g‘rilikka tushgan begona yigitning quruq qo‘l bilan ketishini istamay, “Sotib bir kuningga yaratarsan, o‘g‘rigina bolam” deya unga hamdardlik bildiradi. Bu holat ijtimoiy illatni oqlash emas, balki tirikchilik ilinjidagi chorasiz inson ruhiyatini tushunish va insoniylikni hamma narsadan ustun qo‘yish falsafasini ifodalaydi.

Hikoyaning badiiy qurilishida sarlavha poetikasi va bayon nuqtai nazari alohida e’tiborga molikdir. "Til va adabiyot" jurnalining 2023-yil 11-sonida qayd etilganidek, hikoyaning “Mening o‘g‘rigina bolam” deb nomlanishi asarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi; badiiy semantika jihatidan esa ijtimoiy salbiy ma’noli “o‘g‘ri” so‘ziga erkalash-kichraytirish qo‘shimchasi -gina hamda yaqinlikni anglatuvchi "mening ... bolam" birikmasining qo‘shilishi asarning insonparvarlik ruhini sarlavhadayoq namoyon etadi. Bayon uslubida esa muallif

voqealarni boshdan-oyoq yetim bolaning tabiiy idroki orqali ko‘rsatadi. D. Quronov matndagi "Tovush kelinining tovushi edi" jumlasini tahlil qilar ekan, “Hikoyada qo‘shimcha nigoh paydo bo‘lgani yo‘q”ligini ta’kidlaydi — ya’ni muallif bolaning sodda kuzatuvchanligiga chetdan sun’iy kattalar nigohini qo‘shmay, tasvirning ishonchliligini saqlab qolgan.

G‘afur G‘ulom ushbu asarni yaratishda faqat 1917-yilgi ocharchilik va tarixiy tanglik manzarasini chizishni emas, balki eng og‘ir sharoitda ham inson qalbidagi insof va mehr-oqibat kabi ma’naviy qadriyatlar barhayot qolishini ko‘rsatishni maqsad qilgan. O‘zbek adabiy tanqidchiligida Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo‘shjonov va Bahodir Karimov kabi olimlarning adabiy-nazariy qarashlari va tadqiqotlari G‘afur G‘ulom nasrining jamiyat bilan aloqasi, ruhiyat tasviri va hikoyachilik mahoratini baholashda muhim tayanch bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Pedagogik-metodik tadqiqotlarda ham hikoya o‘quvchi va talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda kuchli ta’sir vositasi ekanligi e’tirof etilgan.

Tanqidiy adabiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, yozuvchi o‘z g‘oyasini quruq nasihat orqali emas, balki xalqona yumor va jonli og‘zaki nutq vositasida ro‘yobga chiqaradi. Kampirning tom ustidagi o‘g‘riga qarata aytgan "O‘g‘rigina bolam, hoy o‘g‘rigina bolam, hoynahoy biror tirikchilik uchun tomga chiqqan ko‘rinasan. Axir kasbing nozik, tumov-pumovingni yozib chiqsang bo‘lmaydimi?" (darslik variantlarining birida "gumon-pumoningni" shaklida berilgan) degan so‘zlari qahramon tabiatidagi soddadillik, mayin hazil va onalarcha mehribonlikni bir nuqtada jamlaydi. Tadqiqotchi Nodira Hamidova o‘z maqolasida hikoyadagi umumxalq til uslubiga xos badiiy ifoda vositalari, obrazlilik, individual bo‘yoqlar va hissiyot uyg‘unligini alohida tadqiq etgan. Matnda uchraydigan "tuyaning ko‘ziday non", "chavati non", "turumtog‘" kabi xalqona maishiy-lug‘aviy birliklar asarning milliy koloritini va davr ruhini yanada bo‘rttiradi.

Yordamchi so‘zlar va alohida olingan so‘zlarning nazariy tasnifi hamda hikoyadagi ilmiy-uslubiy ahamiyati: Zamonaviy ona tili va adabiyot o‘qitish metodikasida "Mening o‘g‘rigina bolam" hikoyasining ham matni, ham audio talqini yordamchi so‘zlar va alohida olingan so‘z turkumlarini o‘zaro farqlash, subyektiv modallik vositalarini tahlil qilishda namunaviy material sifatida tavsiya etiladi. Asarning ilmiy va o‘quv manbalarida tasdiqlangan qismlarida uchraydigan ko‘makchi, yuklama, yordamchi fe’l, modal, undov va taqlid so‘zlarning ilmiy-uslubiy vazifasi quyidagi jadvalda umumlashtirilgan (qayd etish joizki, asarning to‘liq matni bog‘lovchilar bilan boy bo‘lsa-da, quyidagi jadval faqat ilmiy-darslik manbalarida aynan saqlangan tasdiqlangan iqtiboslar asosida tuzildi):

Til birligi turkumi	Nazariy-grammatik mohiyati	Hikoyan matnidan iqtiboslar	Asardagi ilmiy-uslubiy va badiiy ahamiyati
Ko‘makchi	Mustaqil so‘zga birikib, maqsad, sabab kabi sintaktik-semantik munosabatlarni shakllantiradi.	"biror tirikchilik **uchun** tomga chiqqan ko‘rinasan".	O‘g‘rining harakatiga jinoiy emas, balki hayotiy ehtiyoj ("tirikchilik uchun") nuqtai nazaridan qarashni mantiqan asoslaydi.
Yuklama	So‘z yoki gapga qo‘shimcha ta’kid, kuchaytiruv va bog‘lash ottenkalarini beradi.	"onamizdan **ham** ajralib"; "**Axir** kasbing nozik...".	Ham yuklamasi ketma-ket kelgan yetimlik dardini kuchaytiradi; axir birligi jonli suhbat ohangida kuyunchak dalil yaratadi.
Modal so‘z	So‘zlovchining bildirilayotgan fikrga subyektiv munosabatini (taxmin, ehtimol) ifodalaydi.	"**hoynahoy** biror tirikchilik uchun tomga chiqqan ko‘rinasan".	Qat’iy ayblov o‘rniga muloyim taxmin ohangini kiritib, kampir nutqidagi bosiqlik va kechirimlilikni ochadi.
Undov so‘z	His-hayajon, xitob, chaqiriq va ezgu tilakni nomlashsiz bevosita anglatadi.	"**hoy** o‘g‘rigina bolam"; "Ilohi, yaxshi bo‘lsin".	Hoy xitobi tungi vahimani mehrli chorlovga aylantiradi; Ilohi birligi esa kampirning duogo‘ylik ruhiyatini aks ettiradi.
Taqlid so‘z	Tovush va harakat-holatga tovushiy taqlid orqali badiiy matnda jonli obraz yaratadi.	"Allakim **ship-ship** qadam bosib, ayvon labiga kelayotgandek bo‘lardi".	Tungi sukunatdagi ehtiyotkor qadam sadosini akustik tarzda jonlantirib, hikoyadagi psixologik kutilmani oshiradi.

Lingvopoetik tahlil nuqtai nazaridan qaraganda, yordamchi so‘zlar hikoya syujetidagi axloqiy burilishni grammatik jihatdan tutib turuvchi tayanch nuqtalardir. Xususan, kampir nutqidagi uchun ko‘makchisi ("tirikchilik uchun") o‘g‘rilik motivini ijtimoiy muhtojlik bilan izohlaydi. Shu bilan birga, "axir kasbing nozik" jumlasidagi axir ta’kid yuklamasi (ayrim tasniflarda ta’kid-modal vosita sifatida ham qaraladi) keksa ayolning o‘z suhbatdoshiga xuddi yaqin kishisidek qayg‘urayotganini ko‘rsatadi. Asar kirishidagi "onamizdan ham ajralib" konstruksiyasida qo‘llangan ham yuklamasi esa otadan so‘ng onadan judo bo‘lishdek qo‘shaloq fojiaga qisqa, ammo ta’sirchan urg‘u beradi. Matndagi edi to‘liqsiz fe’li va bo‘lardi yordamchi fe’l shakli esa voqealarning xotira qatlamida kechayotganini hamda bolaning his-tuyg‘ularini aniq ifodalashga xizmat qiladi.

Alohida olingan so‘zlar guruhining hikoyadagi ilmiy-estetik ahamiyati esa nutqning ekspressiv va psixologik qatlamini yuzaga chiqarishida yaqqol ko‘rinadi. Hoynahoy modal so‘zi kampir mulohazasiga ehtimollik va muloyimlik baxsh etib, notanish odamga nisbatan keskin hukm chiqarishdan tiyilishni bildiradi. Hoy xitob undovi ("hoy o‘g‘rigina bolam") xonadondagi qo‘rquv muhitini parchalab, samimiy muloqot ko‘prigini o‘rnatadi. Qora buvining ichki kechinmasida uchraydigan "Ilohi, yaxshi bo‘lsin" iborasidagi Ilohi undov-tilak so‘zi xalqona duogo‘ylik ruhini matnga olib kiradi. Ayniqsa, "Allakim ship-ship qadam bosib, ayvon

labiga kelayotgandek bo‘lardi" gapidagi ship-ship tovushga taqlid so‘zi alohida ilmiy-badiiy qiymatga ega. G‘afur G‘ulom ship-ship taqlid so‘zining sof juft shaklini afzal ko‘rib, o‘quvchiga tungi xavotirli sharpani bevosita eshitish va his qilish imkonini yaratgan.

Xulosa

G‘afur G‘ulomning "Mening o‘g‘rigina bolam" hikoyasi o‘zbek adabiyotida insonparvarlik, bag‘rikenglik va milliy ruhiyatning teran badiiy ifodasi sifatida muhim o‘rin tutadi. 1917-yil bahoridagi qahatchilik fonida yaratilgan Roqiya bibi ("Qora buvi") obrazi orqali yozuvchi moddiy yetishmovchilikdan ustun turuvchi ma’naviy boylikni, insonning insonga bo‘lgan mehr-oqibati va kechirimliligini yuksak mahorat bilan tasvirlagan. Adabiyotshunoslikda e’tirof etilganidek, hikoyaning bolalik nigohiga sodiqligi, kutilmagan insonparvar yechimi va umumxalq tiliga yaqinligi uni milliy nasrimizning eng sara namunalaridan biriga aylantirgan.

Lingvopoetik jihatdan esa asarning badiiy ta’sirchanligi mustaqil so‘zlar bilan bir qatorda yordamchi so‘zlar (uchun, ham, axir, edi) hamda alohida olingan so‘zlar — modal (hoynahoy), undov (hoy, Ilohi) va taqlid (ship-ship) birliklarining o‘rinli qo‘llanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur lisoniy birliklar hikoya matnida nafaqat grammatik bog‘lanish va subyektiv modallikni ta’minlaydi, balki tungi voqeaning akustik tasvirini hamda qahramonlarning samimiy xalqona ruhiyatini ilmiy-uslubiy jihatdan mukammal aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘afur G‘ulom. Mening o‘g‘rigina bolam (hikoya). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019 (Ziyouz.com va Kh-davron.uz elektron kutubxonalaridagi matn nashrlari).
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. — Toshkent, 2019.
3. Qo‘shjonov M. O‘zbek hikoyachiligi masalalari. — Toshkent: Sharq.
4. Hamidova N. "Mening o‘g‘rigina bolam" hikoyasida umumxalq tiliga xos badiiy ifoda uslublari. // Til va adabiyot elektron jurnali, 2023-yil, 13-son.
5. Nazarov B., Rasulov A. va boshq. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi.
6. Jamolxonov H.A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Talqin, 2005.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘ROO‘MTV / Fan, 2010; Tafakkur avlodi, 2023.